

Arıkan, Sine Elif (2021). İdris Nebi UYSAL, XX. Yüzyıl Başlarında Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Metni Tabîbçılık (Giriş - İnceleme-Metin- Dizin-Tıpkıbasım), İstanbul: Kesit Yayınları, 2020. 200 s., *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2021/17, s. 175-178.

DOI: 10.46400/uygur.939215

İdris Nebi UYSAL, XX. Yüzyıl Başlarında Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Metni Tabîbçilik (Giriş - İnceleme-Metin- Dizin-Tıpkıbasım), İstanbul: Kesit Yayınları, 2020. 200 s.

[Kitap Tanıtım ve Değerlendirme / Book Review]

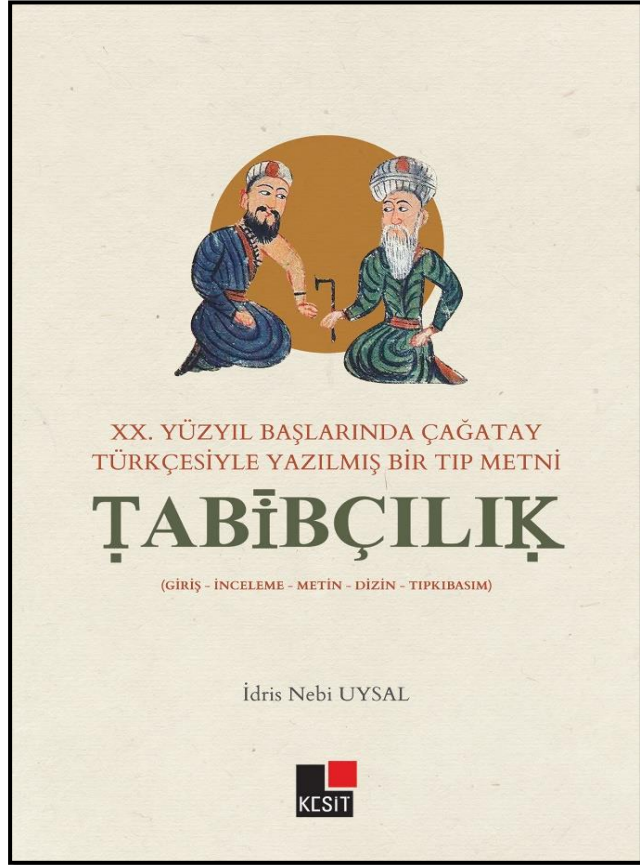
Sine Elif ARIKAN*

Geliş Tarihi: 19.05.2021

Kabul Tarihi: 26.05.2021

İnsanoğlu varoluşundan itibaren akıl, ruh ve beden sağlığını korumak için çeşitli çözüm yollarına başvurmuştur. Çözüm yolları arayışında verdiği mücadelelerinin başında hastalıklar gelmiştir. Her türlü hastalık durumunda çeşitli yollarla şifa arayan insan, tıp biliminin temelini atmıştır. İnsanlar her türlü hastalığa karşı geliştirdikleri yöntemlerde tecrübeler edinmişler ve edindikleri tecrübeleri bir diğer nesle aktarmayı başarmışlardır. Bu tecrübeler sözlü olarak aktarılmaya başlanıp, yazının bulunması ile sadece sözlü olmaktan çıkmış, yazılı kültüre taşınmıştır.

Türk dili tarihinde insanlığın acısını dindirme arayışı ile başlayıp, köklü bir geçmişe sahip olan tıp bilimi alanında bilimsel tıp metinlerinin, üç sahada yoğunlaştığı görülmekte olup bunlar; Uygur, Anadolu, Memlûk sahalarıdır. Tıp metinleri ele alındığında incelenmeyi bekleyen dönemlerden biri de Çağatay dönemidir. Çağatayca olarak adlandırılan ve Türkçenin yazı dillerinden biri olan Doğu Türkçesi, Harezmi Türkçesinden sonra ortaya çıkmış XV.-XX. yüzyıllar arasındaki tarihî Türk lehçesidir. XVII. yüzyıldan itibaren klasik yazı dilinde yerel unsurların görülmeye başlamasıyla yeni bir gelişim göstermektedir. XX. yüzyıl başlarına kadar devam eden bu değişim ve gelişim yerini Doğu Türklük alanında günümüz çağdaş Türk lehçelerine bırakmıştır (Bakırcı, 2018: 107). Çağatay Türkçesi, Türk dilinin güçlü ve yazılı eserlerinin çok sayıda üretildiği dönem olmasıyla araştırmacılar tarafından önemsemesi gereken bir lehçedir. Son yıllarda yapılan araştırmalar göstermiştir ki tıp üzerine ortaya konan eserler, Çağatay sahasında da üretilmiştir. Mevcut çalışmalara bakıldığında Orta Asya menşeli bu eserlerin XVII. yüzyıl ve sonrasına ait olduğu görülmektedir.

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, e-posta: sinelifarikan@gmail.com
Orcid:0000-0002-1488-149X

Tabîbçılık gerek varak sayısı gerekse başlangıç tertibiyle Doğu Türkistan bölgesinde XIX. yüzyıldan itibaren yaygın olarak yazılan çeşitli mesleklere ait risalelerinin yazılış amacıyla örtüşmektedir. Çağatay Türkçesiyle yazılan tıp metinlerinin yanı sıra risalenin kısa oluşu, yazıldığı dönem ve coğrafya itibariyle birçok konuda yazılan meslek risalelerini hatırlatmaktadır. Çakmak (2017: 81-103), Uygurca yazılan meslek risalelerinin ses özelliklerini incelemiş olup tespit ettiği unsurlar *Tabîbçılık* metni ile benzerlikler göstermektedir. *Tabîbçılık* risalesinin meslek risalelerinin içinde ele alınması, diğer meslek risale örneklerine bakıldığında da tespit edilebilmektedir. Çalışma, meslek risalesi olmasının yanı sıra halk ürünü niteliği taşıması ve kullanılan dildeki ses bilgisi özellikleriyle ayrıca önem taşımaktadır.

Bu çalışma, Uysal'ın "*XX.Yüzyıl Başlarında Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Metni Tabîbçılık (Giriş - İnceleme-Metin- Dizin-Tıpkıbasım)*" isimli kitabının incelemesini ve tanıtımını amaçlamaktadır.

İdris Nebi Uysal'ın, "*XX.Yüzyıl Başlarında Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Metni Tabîbçılık (Giriş - İnceleme-Metin- Dizin-Tıpkıbasım)*" adlı eseri, Ön Söz, Simge ve Kısaltmalar Dizini, Çeviri Yazı Alfabeti, Giriş, Birinci Bölüm, İkinci Bölüm (Dil Bilgisi İncelemesi), Sonuç, Kaynaklar, Metin, Dil Bilgisel Dizin ve Sözlük, Tıpkıbasım bölümlerinden oluşmaktadır.

Eserin *Ön söz* kısmında yazar, bu çalışmanın ortaya çıkış sürecinden bahsetmiştir. Uysal, Türkoloji öğrenimine başladığı günden beri, dil ve bilim tarihinin önemli eserleri arasında gösterilen tıp kitaplarına özel bir ilgi duyduğundan bahsetmiştir. Bu ilgisinin sebebini, küçükken sıkça yakalandığı bazı hastalıklardan dışarı çıkamayıp yatağa mahkûm olduğu zamanlarda, eski insanların hastalıklara karşı hangi yollarla tedavi edildiğini düşünmesi oluşturmuştur. Uysal bu merakının peşini bırakmayıp araştırma konusu hâline getirmiştir.

Çalışmaya konu olan *Tabîbçılık*, Uygur asıllı biri tarafından Çağatay Türkçesiyle yazıya geçirdiği düşünülen bir tıp metnidir. Eser 1928-1929 yılında Doğu Türkistan'ın Yarkend Şehrinde yazılmıştır. Aynı yıllarda İsveçli misyoner Gunnar Hermansson için metnin nüshası kopyalanmış olup, diplomat Gunnar Jarring'in eline o günlerde geçtiği düşünülmektedir.

Tabîbçılık metni, Türk dil ve kültür tarihi açısından önemli bir metindir. Metnin içeriği; insan sağlığı ile ilgili temel kavramların açıklamalarından, kişilerin günlük hayatta karşı karşıya kaldığı çeşitli hastalıklara dair oluşturulan reçetelerden ve geliştirilen tedavi yöntemlerinden oluşmaktadır. Meslek risalesi olarak değerlendirilmesi eserin halk ürünü olma özelliği taşımasının önemini de vurgulamaktadır. Eser, kısa ve pratik oluşu ile bir el kitabı mahiyeti taşır. Uysal, tıp metinlerinin kültür ve medeniyetimizin yanı sıra Türkçe açısından önemine değinerek bu kısmı tamamlamıştır.

Eserin *Simge ve Kısaltmalar Dizini* kısmında, metin içerisinde kullanılan bazı kelimelerin kısaltmaları bulunmaktadır. Uysal, ayrıca sembollerin anlamlarını da bu kısma eklemiştir. *Çeviri Yazı Alfabeti* kısmında, harflerin karşılığı gösterilmiştir.

Eserin *Giriş* bölümünde, tıp metinlerinin yaygın olduğu üç sahaya Çağatay sahası eklenmiştir. Uysal, Çağatay sahasına ait tıp metinleri üzerine yapılmış çalışmalara araştırmasının bu bölümünde yer vermiştir. Araştırmacıların notlarına bakıldığında Orta Asya menşeli bu kitapların XVII. yüzyıl ve sonrasına ait olduğu tespit edilmiştir. Genellikle metinler Doğu Türkistan veya ona yakın bölgelerde yazılmış, kopyalanmıştır. Uysal, bu eserlerin Uygur coğrafyası içinde ele alınabileceğini belirtmiştir. Çağatay Türkçesinde tıp içerikli bilimsel eserlerin de yazıldığı, bu alanın oluşmasında ve gelişmesinde Uygurların etkin rol aldığı söylenebilir. İsveç, Özbekistan, Rusya, Çin gibi ülkelerde bulunan ve henüz varlığı dahi bilinmeyen yahut incelenmemiş olan Çağatayca eserlerin incelenmesinin ve

ortaya çıkan sonuçları bilim dünyasıyla paylaşılmasının önemini vurgulayan Uysal; araştırmacıların dikkatinin bu alana yönelmesinin gerekliliğinden söz etmiştir.

Uysal, Çağatay diliyle yazıya geçirilmiş *Tabîbçılık* adlı tıp metninin İsveç Lund Üniversitesi Kütüphanesi Gunnar Jarring Koleksiyonu'nda bulunan el yazması nüshasını okuyup dil yönüyle incelemiştir. Uysal, çalışmadan edilen sonuçları bilim dünyasına sunmayı amaçladığını belirterek hazırladığı çalışmanın önemini vurgulamıştır.

Eserin *Birinci Bölüm*'ü üç alt başlıktan oluşmaktadır. *Çağatay Türkçesi* isimli ilk alt başlıkta, Çağatay Türkçesinin ortaya çıkışından ve dil özelliklerinden söz edilmektedir. "319 satırdan meydana gelen bu metin, Doğu Türkçesi için karakteristik olan sözcüklerle yazılmıştır. Bunları, Çağatay lisanıyla kaleme alınmış diğer eserlerde de görmek mümkündür. Metinde, birer kez geçen fakat Klasik Öncesi ve Klasik devirlere ait Çağatayca eserlerde hiç tesadüf edilmeyen bazı kelimeler de vardır. Çağatay Türkçesi için sıra dışı olan bu sözcüklerin mahallî nitelik taşıdığı aşikârdır" (Uysal 2020: 39). İkinci alt başlık olan *Türklerde Tıp ve Türk Dili Tarihinde Tıp Metinleri*'nde, Türklerde tababet ve Türk dili tarihinde tıp metinleri konuları ele alınmıştır. Üçüncü ve son alt başlık olan *Tabîbçılık* kısmında, çalışmanın konusunu teşkil eden *Tabîbçılık* adlı metin; yazma özellikleri, içerik, dil kullanımı ve söz varlığı bakımından etraflıca açıklanmıştır. *Tabîbçılık* adlı metnin kısa oluşu, onun başka bir eserin parçası olabileceğini akıllara getirebilmektedir. Ancak metnin başlangıç ve bitiş bölümlerinin bulunması bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Araştırmacıların tespitleriyle hazırlanmış olan karşılaştırmalı bir tabloyu ekleyen Uysal, *Tabîbçilik* eserinin Çağatay ve Yeni Uygur Türkçeleriyle ilişkisinin anlaşılmasını ve okurlar için metnin dilinin daha açıklayıcı olmasını sağlamıştır. Son olarak bu bölümde Anadolu sahası tıp metinleri ile karşılaştırma yapılmıştır. Karşılaştırmalı tablo ekleyen yazarın çıkardığı sonuç, Anadolu sahasına ait eserlerle *Tabîbçilik* arasındaki en temel farkların, sözcük varlığı tercihi ile kelimelerin yazılışında görüldüğüdür.

Eserin Dil Bilgisi İncelemesi başlığını taşıyan *İkinci Bölüm*, iki alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlık olan *Ses Bilgisi* kısmında; imla, ünlüler, kapalı e (é) ünlüsü, ünlülerin uyumu, düzlük-yuvarlaklık uyumu, ünlülerde görülen ses olayları, ünlü türemesi, ünlü düşmesi, birleşme, ünsüzler, ses bilgisi metinde görülen unsurlar örnekler ile ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. İkinci alt başlık olan *Şekil Bilgisi* kısmında; isimler, zamirler, sıfatlar, zarflar, edatlar, fiiller gibi şekil bilgisine dair metindeki bütün konular ile ayrıntılı bir şekilde anlatılarak farklılıklara dikkat çekilmiştir.

Uysal, eserin *Sonuç* kısmında on bir madde halinde araştırmasının sonuçlarını sunmuştur. *Tabîbçilik*, Çağatay Türkçesinin dil özellikleri kullanılarak yazılmış bir tıp metnidir. Uygur sahasında ve muhtemelen Uygur asıllı bir kişi tarafından kaleme alınmış olması nedeniyle Uygur ağzına özgü imla unsurları taşıyan sözcükler bulunmaktadır. Eserin imlasında genel olarak standart imladan söz etmek mümkündür. Kalınlık-incelik uyumu bozulmamıştır ancak düzlük-yuvarlaklık uyumu zayıftır. Yuvarlaklaşma, karşılaşılan ünlü değişimleri içinde öne çıkan ses olayıdır. Gelecek zaman için -ğay, -gey eklerinden yararlanılmıştır. Bu ek, geniş zaman ve istek kipi için de kullanılmıştır. Eserde şimdiki zaman; -Adurğan, -maydurğan ve -yudurğan yapılarıyla sağlanmıştır. Duyulan geçmiş zaman için -ğan, -gen sıfat-fiil ekleri kullanılmıştır. Ek fiil olarak tur- fiilinin yanında bol- fiili de kullanılmıştır. Bol-, fiillerin birleşik zaman çekimleri için söz konusudur. Çağatay sahasında yaygın olan ér-/é- fiiliyle hiç karşılaşılmamıştır.

Türkçe kelimeler ana hattı oluştururken, karşılaşılan yabancı sözcükler, Rumca ve Latince birkaç örnek dışında Arapça ve Farsça kökenlidir. *Tabîbçilik*, tıp metni olmasının bir sonucu olarak, kimi sözcüklerin bilinen anlamlarının dışında farklı anlamlar yüklenerek tıp terimi niteliği kazandığı görülmektedir. İçinde mahallî unsurlardan birtakım izler barındıran *Tabîbçilik*, Yeni Uygur edebî dilinin başlangıcına tekabül eden bir dönemde

yazılmıştır. Metin, beş yüzyıllık bir geçmişe sahip olan Çağatay Türkçesi ile Yeni Uygur Türkçesinin birbirinden ayrılış dönemi hakkında bilgiler sunması bakımından dikkate değerdir.

Eserde *Sonuç* kısmının sonrasında *Kaynaklar* kısmına yer verilmiştir. *Metin* kısmında, eserin çeviri yazısı eklenmiştir. *Dil Bilgisel Dizin ve Sözlük* kısmında, Dil Bilgisel Dizin ve Sözlük ilkeleri verilmiştir. Dizin, alfabetik sıra ve açıklamalarıyla eklenmiştir. *Tıpkıbasım* kısmında, eserin fotoğrafları eklenerek eser sonlanmıştır.

Sonuç olarak *Tabîbçılık*, Çağatay Türkçesiyle yazılmış tıp metinleri düşünüldüğünde araştırma yapılan az sayı da eserden birisidir. Uysal'ın çalışması; yüzyıllar önce yaşamış insanların geliştirdiği tıbbi yöntemleri içermesi, meslek risalesi oluşu bağlamında halk ürünü niteliği taşımasıyla halk hekimliğine de kaynaklık etmesi, dil özelliklerine örnek teşkil etmesi, Türk kültürü için önemini de tekrar araştırmacılara hatırlatmasıyla önemli bir çalışma olarak yerini almıştır. İdris Nebi Uysal'a yaptığı çalışmayla Türklük bilimine sağladığı katkılardan dolayı teşekkür ederiz.

Kaynakça

BAKIRCI, Fatih. (2018). "Ali Şir Nevâyî'nin Mahbûbu'l-Kulûb'unun Etkisinde Yazılmış Bir Risale". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (12), s. 98-122.

ÇAKMAK, Serkan. (2017). "Uygurca Yazılmış Meslek Risalelerinin Ses Özellikleri". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (10), s. 81-103.

UYSAL, İdris Nebi. (2020). *XX. Yüzyıl Başlarında Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Metni Tabîbçılık*. İstanbul: Kesit Yayınları.